

Yol Ayrımı mı, Yol Arkadaşlığı mı?: Kant Etiğinde Erdem Kavramı

Kantian Relationship between “Moral Law” and Virtue: Separation or Companionship

Rahime Çetin¹

¹(Doktora Öğrencisi), Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, Türkiye

Sorumlu yazar /

Corresponding author : Rahime Çetin

E-posta / E-mail : cetinrahime88@gmail.com

ÖZ

İyi bir yaşamın nasıl mümkün olabileceğinin erdemle açıklanması, erdem in insan yaşamındaki önemini göstermektedir. Dolayısıyla insan fenomenlerini konu alan felsefede geniş bir yer tutan erdem kavramı özellikle etik alanında önemli bir araştırma konusudur. Etiğin tarihi geçmişinde, etik sorunlara kararmayan bir ışık tutmuş olan Kant'ın etik görüşüne genel olarak bakıldığında, erdem kavramının pek ön planda olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, Kant'ın erdem ile ilgili söyledikleri, erdem in ahlak yasasından daha az önemli olmadığını göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Kant'ın erdem temelli bir etik kurmadığı için klasik bir erdem etikçisi olmadığı veya etiğinde erdem in yerini ve önemini göstererek bir erdem etikçisi olduğu tartışmasının pek de anlamlı olmadığını göstermektir. Çünkü bu tartışma, Kant etiğini bir yere taşımaz. Bu amaç doğrultusunda, Kant'ı, bir erdem etikçisi olduğu ya da olmadığı tartışmasına sokarak kategorize etmeden, Kant etiğinde erdem in yeri ve önemini ortaya koymak amacıyla, *Ahlak Metafiziği* adlı eserinin *Erdem Öğretisi* bölümünde yapılan erdem tanımlamaları ve açıklamaları ile “en yüksek iyi” (*summum bonum*) kavramı ve erdem ödevleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erdem, ahlak yasası, erdem ödevleri, iyi, mutluluk

ABSTRACT

Time and again, virtue has been explained as the principal factor behind a good human life. “Virtue,” as a chosen way of living or as a human trait, is an important research subject. In the history of ethical philosophy, Kant has been an influential figure, who has elucidated many ethical dilemmas. His conception of ethics was built on a set of universally applicable moral principles that were based on the guiding belief of practical rationality, or “Categorical Imperative,” and “virtue” is not seen as an inherent quality of human nature. This study will attempt to show that both sides of the arguments purport to establish that Kant is not a classical virtue ethicist because he does not establish a virtue-based ethics or that he is a virtue ethicist since virtue has an important place in his ethics and has flaws. In accordance with this purpose, the definitions, expressions, and the concept of the “highest good” (*summum bonum*) and the duties of virtue with respect to the concept, as found in the *Doctrine of Virtue* (a chapter in *The Metaphysics of Morals*), will be discussed to arrive at a clearer understanding of the significance and status of the notion of virtue.

Keywords: Virtue, moral law, duties of virtue, good, happiness

Başvuru/Submitted : 06.05.2023

Revizyon Talebi/
Revision Requested : 19.06.2023

Son Revizyon/
Last Revision Received : 08.08.2023

Kabul/Accepted : 10.08.2023

Online Yayın /
Published Online : 03.11.2023

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the concept of virtue, which has a significant place in philosophy, especially in the field of ethics, is addressed within the context of Kantian ethics. To arrive at a better understanding of the concept of “virtue,” Kant’s universally valid framework will be examined. His definitions of virtue and duties of virtue and their connections with moral law, good, and happiness, which are the main determining concepts of Kantian ethics, are explained. This study examines Kant’s definitions of virtue, its relationship with moral law, and its place and importance in his theories. Kant defined “virtue” as the strength of a rational will to act according to one’s sense of duty. This strength stems from the moral law of practical rationality. To counter Kant’s argument, it can be said that humans are not just rational beings but have feelings, and virtuous acts are thus limited by individual dispositions and emotions. Therefore, humans can act virtuously, to the extent that they stand against their desires and dispositions. In other words, one can resist one’s own desires and inclinations through the moral strength of one’s own will. Therefore, virtue is the moral capability and perfection of a man. After analyzing the concept of virtue in Kantian ethics, it is evaluated from different perspectives. Considered objectively, virtue cannot be universalized or individually realized throughout one’s life, as Kant had proposed, because human beings are not only driven by pure reason, but also by feelings and impulses. However, this does not mean that complete virtue can never be attained universally. Considered subjectively, virtue is one’s determination to continually cultivate and develop moral maxims. Following the above arguments against Kantian virtue in relation to his concepts of the “highest good” will be explained as the result of virtue and happiness. The fact that the principle of virtue (moral principle) and the principle of happiness come from different sources does not mean that they are contradictory notions. According to Kant, the worthiness of being happy is a moral condition. Virtue refers to the worthiness of being happy. Therefore, virtue and happiness can help achieve the highest good. In the next section, the duties of virtue in Kantian ethics are investigated by scrutinizing Kant’s classification of these duties. Similar to Kant’s understanding of duty, the duties of virtue are divided into two groups: “duties to oneself” and “duties to others.” These duties are broadly about one’s own perfection and the happiness of others. The duties of “one’s own perfection” are “natural perfection” and “cultivation of morality.” The powers one has as potential for the realization of their natural perfection are the powers of the spirit, mind, and body. The “happiness of others,” which is the duty of virtue, consists of “natural welfare” and “moral well-being.” “Natural welfare” is based on benevolence and moral well-being, which is a duty to others. This is a negative (limiting) duty. In other words, it is our duty to promote others’ happiness through moral well-being. The fundamental principle on which these duties are based is the intrinsic dignity of every human being. Kant elucidated these duties through examples. In conclusion, although the notion of virtue is not the basis of Kant’s ethics, further investigation shows that virtue has decisive importance in his theory of ethics. This study has presented the place and importance of virtue in Kantian ethics without categorizing it as either virtue ethics or not.

Giriş

Kant felsefeyi bir bilim olarak tesis edebilmek üzere a priori bilginin olanağını araştırmıştır. Yani felsefenin a priori bilgisini vermeye çalışmaktadır. Genel olarak felsefesinde yaptığı gibi, felsefenin en önemli disiplinlerinden biri olan etik alanında da a priori ilkeler ortaya koyup bu ilkelere dayalı bir etik kurmaya çalışmaktadır. Böyle bir etik anlayışından hareketle, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde felsefenin bilim olmasının olanağının koşulunu göstererek “bilimsel”, yani sentetik a priori bilgilerden oluşan bir felsefe kurduktan sonra, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’nde, etik alanında sentetik a priori yargılardan oluşan ilkeler temelinde, (nesnel ve evrensel) bir etik kurmaya çalışmaktadır. Öyle ki, Kant “Benim burada yöneldiğim amaç, ahlaksal dünya bilgeliği olduğundan, [. . .] sırf deneysel olabilecek ve Antropolojiye ait olan her şeyden tamamen arındırılmış saf bir Ahlak Felsefesini geliştirmek”¹ tir der. Böylece Kant, her türlü deneysel öğeden arındırılmış bir ahlak metafiziğinin zeminini oluşturmaya çalışır. Nitekim akıl sahibi her varlık için geçerli bir ilkeye bağlı bir ahlak yasası oluşturmak ve temelinde böyle bir yasanın yer aldığı bir ahlak kurmak, nihai amaçtır.

Daha *Prolegomena*’da amacını belli ederek şöyle der Kant: “[. . .] amacımız, aklın ahlaksal bakımdan vazgeçilmezcesine gereksediği pratik ilkelerin genelliğine ulaşmaktır.”² Dolayısıyla Kant’a göre,

... bütün pratik bilgilerin içinde ahlak yasaları ve bunların ilkeleri, deneysel bir öge taşıyan diğer bilgilerden öz bakımından ayrılmakla kalmazlar; her Ahlak Felsefesi tamamen bu bilgilerin saf kısmına dayanır ve insana uygulandığında, insana ilişkin bilgiden (Antropolojiden) en ufak bir şeyi almaz, ancak insana, akıl sahibi bir varlık olarak, a priori yasalar verir.³

¹ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. I. Kuçuradi (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982), 4.

² Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Ioanna Kuçuradi, (Ankara: TFK Yayınları, 2002), 117-118.

³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 4.

Öyleyse ahlaklılığın formülünü veren ahlak yasası a priori bir ilke olarak, hiçbir deneysel içerik taşımaz.

Ancak ahlakın temeli, her türlü deneysel olandan soyutlanmış, biçimsel bir ahlak yasasına dayansa da insanın doğası gereği, deneysel ve duysallığın tamamen saf dışı kalması mümkün olamaz. Kant da insanın duysal yanının öneminin farkındadır. Çünkü bununla ilgili olarak şöyle der:

Bu yasalar [ahlak yasaları], bir yandan hangi durumlara uygulanacaklarını ayırt edebilmek, diğer yandan da bunların insanın istemesine ulaşip davranışa etkili olmalarını sağlayabilmek için, elbette deneyle keskinleşen yargıgücü gerektirirler; çünkü bir sürü eğilimlerle uyarılan insanın, saf pratik aklın idesine erişmeye gücü yeter, ama bunu yaşarken somut olarak etkili kılmaya gücü pek kolay yetmez.⁴

Tam da böyle bir nedenden olsa gerek ki, Kant *Ahlak Metafiziği'nin Erdem Öğretisi*'nde erdem tanımları ve erdem ödevleri ile etiğe içerik kazandırmaya çalışmaktadır. Çünkü özellikle erdem ödevlerinin psikolojik ve antropolojik boyutları olduğu söylenebilir. Fakat şu unutulmamalıdır ki, Kant etiğinde ahlaksal olan her şeyin temel belirleyicisi ahlak yasasıdır.

Böylelikle Kant insan eylemlerinin ve istemelerinin ahlaksal değerine nihai bir ölçüt getirmeye çalışmıştır. Nitekim Kant şöyle der:

İnsan türünün (bir bütün olarak) istikrarlı bir şekilde gelişip gelişmediği sorusunu sorduğumuzda, insanoğlunun doğal tarihi ile değil, daha ziyade insanoğlunun ahlaki tarihi ile ilgileniyoruz. Ancak bu ahlaki tarih, insan türü kavramına göre verilen bir tarih değildir; daha ziyade, yeryüzünde sosyal olarak birleşmiş ancak farklı halklara (universorum) bölünmüş olan insanlığın bütünüyle ilgilidir.⁵

Öyle ki, ahlaklılığın nesnel, zorunlu ve evrensel bilgisini vermeye çalışmaktadır. Böylece Kant'ın kurmuş olduğu ahlak anlayışına göre, ahlakın temelinin herkes için aynı kalan, kişiden kişiye değişmeyen bir ilke oluşturmalıdır.

1. Kant Etiğinde Erdem Kavramı

Kant etiğinin temel belirleyicisi, yani nihai ölçüsü olan ve “Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin”⁶ olarak formüle edilen “ahlak yasası” koşulsuz (içeriksiz) bir yasadır.⁷ Dolayısıyla Kant'ın erdem anlayışını doğru değerlendirebilmek için erdem’in “ahlak yasası” ile ilişkisini açıklamak gerekmektedir. Nitekim Kant'ın erdem tanım(lar)ı ve açıklamaları da erdem ve “ahlak yasası” arasında zorunlu bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Kant'ın öncelikle erdem tanımlarına bakmak gerekmektedir.

Kant “Erdem, istemenin bir ahlaki gücü anlamına gelir”⁸ der. Ancak Kant'a göre, böyle bir güç, içindeki engelleyici dürtülerin hiçbiri istemesinin yasasının önüne geçmeyecek ve dolayısıyla yasaya uygun her şeyi memnuniyetle yapacak kutsal (insanüstü) bir varlıkta da bulunabileceği için bu tanım erdem kavramını tüketmez.⁹ Burada erdem hem insan hem de kutsal varlıklar için geçerli gibi görünmektedir. Ne var ki kutsal (insanüstü) varlıklarda her şey yasaya uygun olduğundan, yani böyle bir varlığa ait isteme her zaman ahlaksal olduğundan, onun ahlaki olmayan istemelere karşı bir güce ihtiyacı yoktur. Bu yüzden Kant'a göre, kutsal varlıklar doğası gereği “erdemli” varlıklar olduğundan, bu varlıklarda bir güç olarak erdem söz konusu değildir. Erdem sadece “ahlak yasası”nı çiğnemesine neden olabilecek hazlara sahip insan varlığı için geçerlidir.¹⁰ Dolayısıyla Kant, erdem'in sadece sonlu akıl sahibi varlıklar için geçerli olabileceğini belirterek ve erdem kavramını daha açık hale getirerek erdemi, “insanın ödevini yerine getirme isteğindeki ahlaki güç ve kendi yasa koyucu aklı vasıtasıyla kendisine yasayı uygulama yetkisi verdiği ölçüde koyduğu ahlaki bir zorlama” olarak tanımlamaktadır.¹¹ Nitekim Kant'a göre, “insan, sadece akıl sahibi bir varlık olarak değil, aynı zamanda akla sahip bir hayvan olarak da kabul edilir.”¹² Bunun nedeni ise, insanın ahlaksal olmayan eğilim ve hazlara sahip bir varlık olmasıdır. Bu türden duygulanımlara karşı gelebilmek için de (ahlaki) bir güce ihtiyaç duymaktadır. Yani erdem, ahlaksal isteme ve eylemeye engel olabilecek bir güce karşı sebattır (kararlılıktır). İnsan böyle bir direnç karşısında, ancak ahlaki gücünü görebilir. Bu güç ise, aklın kendisinden gelmektedir. Dolayısıyla dışarıdan gelen bir güç değil, içsel özgürlüğüne dayanan bir dirençtir. Bu güç, istemenin (iradenin) tezahürlerinden biridir. Böylece “erdem yalnızca bir güç uygulama mekanizması”¹³ olarak anlaşılmalıdır.

Dolayısıyla Kant'a göre, erdem insanın ödevini yerine getirme isteğindeki ahlaki güç olduğundan erdem'in kendisi ya

⁴ Kant, 4-5.

⁵ Immanuel Kant, “The Contest of the Faculties”, *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, çev. David L. Colclasure, (London: Yale University Press, 2006), 150.

⁶ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. I. Kuçuradi, (Ankara: TFK Yayınları, 2009), 35.

⁷ Kant, 37.

⁸ Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, çev. M. Gregor, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 206.

⁹ Kant, 206.

¹⁰ Kant, 185.

¹¹ Kant, 206.

¹² Kant, 250.

¹³ Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, çev. Robert B. Louden, (U.K.: Cambridge University Press, 2006), 38.

da ona sahip olmak bir ödev değildir. Çünkü aksi durumda, insanın ödevlere (sahip olma) ödevinin olması gerekirdi; bunun yerine, erdem içsel özgürlüğün yasalarına göre olanaklı olan bir baskıyla, yani ahlaki bir zorlamayla buyruğunu buyurur ve ona eşlik eder.¹⁴ Başka deyişle, erdem bir ödev olmak yerine, insana ödevini yerine getirmesini söyleyen bir buyruk olarak güçtür. Burada, söz konusu olan “baskı” ya da “zorlama” insanın kendini ahlaki anlamda eğilimlerinden bağımsız hale getirmesini sağlayan (ahlaki) güçtür. Öyle ki,

Kant’ın kategorik buyruğun uygulanabilirliğini test ettiği *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’ndeki örneklerde bile söz konusu olan temel motivasyondur. Kant açıkça ahlaki olarak gerekli ya da yasak olanın ne olduğunu belirlemeye gerek görmez; bunu apaçık olarak kabul eder. Göstermek istediği şey, ödevin kişisel çıkarla örtüşmediği, aksine çeliştiği nadir olmayan durumlarda ahlaki ödevi yerine getirmenin ne anlama geldiğidir. Bu nedenle Kant örneklerini, ahlaken doğru eylemin çatışan bir kişisel çıkar tarafından tehlikeye atıldığını gösterecek şekilde kurgular.¹⁵

Böylece insanın, ahlaki gücünü gösteren kendine uyguladığı baskı ve zorlamayla olanak olarak sahip olduğu ahlaklılığını gerçekleştirebilmesi mümkündür. Nitekim böylesi baskı ve zorlama ahlaki bir güç olarak erdemdir. Bir güç olan erdem ne türden güçlere karşı geldiğiyle ilgili olarak ise, Kant şunları söylemektedir:

Tüm güçler yalnızca üstesinden gelebileceği engeller sayesinde fark edilebilir. Erdem söz konusu olduğunda ise, bu engeller insanın ahlaki kararıyla çatışabilecek doğal eğilimlerdir; ve maksimlerinin önüne bu engelleri koyan insanın kendisi olduğundan erdem yalnızca insanın bizzat kendine uyguladığı bir baskı olmakla kalmaz, [...] aynı zamanda içsel özgürlük ilkesine göre ve böylece onun biçimsel yasasına göre sırf ödevinin tasarımıyla uyum içinde bir baskıdır.¹⁶

Başka deyişle, erdem insanın ahlaki olmayan istemelerine ve eğilimlerine (duygulanımlarına) karşı geliştirdiği bir güçtür. Bu da demektir ki erdem, insanın hayvansal yanıyla mücadelesinde üstün gelmesini sağlayan güçtür. Çünkü insan ahlak yasasına göre eylemde bulunabilecek bir varlık olmakla birlikte, sadece mutluluk ilkesine bağlı eylemlerde de bulunabilir. Aslında insanı değerli kılan tam da budur. Çünkü insan bu iki tür olanaklılığı sayesinde şunu diyebilir: yapabiliyordum, yapmadım; yapmayabiliyordum, yaptım. İşte insanı değerli bir varlık yapan sahip olduğu bu olanaklılık ilkeleridir. Ancak eylemini ve istemesini değerli yapan mutluluk ilkesi değil, ahlaklılık ilkesidir. Dolayısıyla erdem, ahlaklılık ilkesi ile mutluluk ilkesi arasındaki “gerilim”de ortaya çıkan bir ahlaksal güç olarak tanımlanabilir.

Genel olarak ahlaki bir güç olan erdem ahlaklılık için önemi göz önünde bulundurulduğunda, aynı zamanda ahlaklılığın koşulu olan “ahlak yasası”yla da karşılıklı bir zorunluluk ilişkisi içinde olması gerektiği görülmektedir. Erdem ile “ahlak yasası” arasındaki ilişkiyi Kant’ın şu ifadeleri açıkça göstermektedir:

İnsanın (ve bilebildiğimiz kadarıyla akıl sahibi her yaratığın) üzerinde bulunduğu ahlak basamağı, ahlak yasasına saygıdır. Bu yasaya onun uymasını sağlayan niyet, serbestçe oluşmuş bir eğilimden dolayı ve ne şekilde olursa olsun buyurulmamış, kendiliğinden girişilen bir çabayla uyma niyeti değil, yasaya ödevden dolayı uyma niyetidir ve insanın her defasında içinde bulunabileceği ahlaksal durum erdemdir, yani çatışma halindeki ahlaksal niyettir.¹⁷

O halde erdem yasaya (saygıdan dolayı) uyma niyeti olarak insanın yapıp etmelerine ahlaki değerini veren ve insanın her zaman içinde bulunabileceği ahlaksal durum olarak onun ahlaklılığına zorunlulukla eşlik eden bir ilkedir. Bununla birlikte, Kant erdem kavramının etimolojisine giderek erdem ile erdem eksikliği arasındaki farkı göstererek erdem öneminin vurgulamaktadır. Şöyle ki: “[. . .] ‘erdem’ kelimesi ‘-işe yaramak’tan [to be fit for] geldiği için ‘erdem eksikliği’, ‘bir şey için işe yaramamak’tan [not to be fit for anything] gelir.”¹⁸ Böylece bir şeyi ahlaksal kılan ilkenin erdem olduğu görülmektedir.

Kant’ın, “erdem içsel ilkelerden çıkan eylemin doğruluğundan ileri gelir” diyerek etiğin aynı zamanda bir “erdem öğretisi” olduğunu belirtmesi erdem ile ahlaklılığın birbirine eş değer olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak, daha önce de belirtildiği gibi, erdem (ahlaki) bir baskı ya da zorlama olarak adlandırılmasının nedeni, insanın ahlaki olmayan eğilimlerine karşı içsel özgürlüğüne dayanarak kendi kendine uyguladığı (ahlaki) bir güç olmasıdır. Dolayısıyla Kant: “Bütün karşıt duyusal dürtülerin üstesinden gelme yetisinin insanın özgürlüğü bakımından onda açıkça varsayılabilir ve varsayılması gerekli olduğundan, insan ahlaki güç olarak erdem [elde etmek] için yükümlülük altındadır” der.¹⁹ Nitekim bu yükümlülük, “kesin buyruk (categorical imperative)” olan “ahlak yasası” tarafından verildiği için aynı zamanda “kategorik yükümlülük” olarak adlandırılabilir. Ancak (bir güç olarak) erdeme sahip olmanın yanı sıra onu geliştirmek gerekmektedir; çünkü bu gücün gelişmesi insanın “ahlaki kapasite”sini göstermektedir. Nitekim bununla ilgili olarak Kant şöyle demektedir: “[...] güç olarak bu kapasite onun kazanması gereken bir şeydir ve onu kazanmanın

¹⁴ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 206.

¹⁵ O. Höffe, *Kant’s Principle of Justice as Categorical Imperative of Law*, Kant’s Practical Philosophy Reconsidered, Yirmiyahu Yovel (ed.), (Dordrecht: Springer Science, 1989), 151.

¹⁶ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 197.

¹⁷ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 35.

¹⁸ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 194.

¹⁹ Kant, 200.

yolu, hem içimizdeki saf akıl yasasının değerini düşünerek hem de erdem alıştırmaları yaparak ahlaki güdüyü (yasayı düşünerek) yükseltmektir.”²⁰ Böylece insanın “ahlaki kapasite”sini kazanmasının yolu aynı zamanda ahlaki gücünü geliştirmesinin yoludur. Burada, (bir kapasite olarak) erdem, “insanın kendi kendini ahlaki olarak kısıtlama [constraint] kapasitesi” olarak tanımlanmaktadır.²¹ Dolayısıyla (ahlaki) bir güç olan erdem (ahlaki) bir “baskı” ve “zorlama” olmasıyla beraberinde bir “kısıtlama”yı da getirdiği görülmektedir.

Öyleyse insanın ahlaki olmayan duysal güdülerinin üstesinden gelmesi için içsel özgürlük ilkesiyle kendini zorlaması ve kendine baskı yapması da ahlaki kapasitesinin gücünü göstermektedir. Nitekim Kant’a göre, erdem içsel özgürlüğe dayandığından bir insana pozitif bir buyurmayı, yani onun aklının kontrolü altındaki eğilimlerini ve bütün yetilerini kazandırmayı ve bu yüzden de hisleri ve eğilimleri tarafından yönetilmek için kendisine izin vermeyi yasaklamının ötesinde kendine hakim olmayı içerir; çünkü akıl yönetimin dizginlerini kendi ellerinde tutmadıkça insanın hisleri ve eğilimleri onun üzerinde egemenlik kurar.²² Bu yüzden insanın, duygularını ve eğilimlerini aklın kontrolü altına sokarak kendine hakim olabileceğini ve böylece insanın içsel anlamda özgürleşerek, yani eğilim ve duygulanımlarından bağımsız hale gelerek ahlaki yetilerini gerçekleştirebileceğini söylemek yerinde olsa gerek. O halde, erdem insanın kendini “kısıtlama”sının ve “zorlama”sının yanı sıra kendine olan hakimiyetini de göstermektedir. Dolayısıyla insanın kendine uyguladığı bu türden baskı ve zorlama onun özgür seçimidir. Çünkü ona bunu yaptıran, dışarıdan bir güç değil, yine kendi aklısıdır; tıpkı ahlak yasası tarafından belirlenmenin (pozitif) özgürlük olması gibi.

Kant, içsel özgürlük için iki şeyin gerekli olduğunu söylemektedir: “[...]insanın belli bir durumda (animus sui compos) kendine hâkim olması, kendi heyecanlarını kontrol altına alması ve kendisine hükmetmesi (imperum in semetipsum), yani tutkularını yönetmesi. Bu iki durumda insanın kişiliği (indoles) soyludur; karşıt durumda ise, aşağıdır (indoles abiecta, serva).²³ Yani insan, kendine hâkim olması ve kendine hükmetmesi durumunda içsel özgürlüğe bağlı olarak erdeme de sahip olabilecektir. Böylece Kant erdem (ahlaki (özgür) bir yetenek” olduğunu söyleyerek diğer (ahlaki olmayan) yetenekler arasındaki farkını ise şu şekilde açıklamaktadır:

Bir yetenek, eylemde bir kolaylık ve seçimin öznedeki bir yetkinliğidir. Ancak böylesi her kolaylık özgür [doğal] bir yetenek değildir; çünkü eğer o bir alışkanlıkta, yani sıklıkla tekrarlanarak eylemin bir zorunluluk haline gelen tekbiçimliliği ise özgürlükten kaynaklanan bir şey değildir; bu yüzden de o, ahlaki bir yetenek değildir. Dolayısıyla buna ‘yasanın tasarımı aracılığıyla eylemde bulunmayı kendisinin belirlediği’ eklenmedikçe erdem yasaya uygun özgür eylemler için bir yetenek olarak tanımlanamaz.²⁴

Erdem saf (pratik) akıl tarafından belirlenen yasaya uygun eylemler için (ahlaki) bir yetenektir. Çünkü böyle eylemlerin ancak içsel özgürlüğü ve ahlaklılığı söz konusu olabilir. Ahlaki bir yetenek olan erdem aynı zamanda “ahlaksal yetkinlik”²⁵ tir. Fakat L. W. Beck: “Ontolojik bir kavram olarak mükemmellik boş ve belirsiz olarak reddedilir. Özellikle ahlaki mükemmellik söz konusu olduğunda, mükemmelliğin kendisine eklenmiş olması gereken ahlaki yüklemelerin kaynağı olduğunu iddia etmek döngüselidir.”²⁶ der. Ahlaki yüklemeler ve nitelendirmeler, tanımları ve anlamları gereği iyi ve mükemmellik gibi kavramları kendinde içerdiğinden, burada “ahlaksal mükemmellik” gibi bir kavramın yeni bir şey söylemediği, çünkü ahlaksallığın mükemmelliğe, mükemmelliğin de ahlaksallığa gönderme yaptığı düşünülmektedir. Ancak Kant etiğinin geneline bakıldığında, mükemmelliğin sanıldığı gibi, statik bir nitelik değil, yetkinleşme, (ahlaksal olarak) ilerleme anlamında bir süreci, eylemle gerçekleştirilen bir şeyi ifade ettiği görülebilir. Böylece mükemmellik (daha doğrusu yetkinlik) kavramı ne boş bir kavramdır ne de onun ahlaksal olarak nitelendirilmesi döngüsellik yaratır, çünkü ahlaksal gelişime ve bu gelişimin ideal düzeyine gönderme yapar.

2. Erdem Nesnel ve Öznel Olarak Değerlendirilmesi

Kant, erdemi nesnel ve öznel olarak iki farklı perspektiften değerlendirerek erdem olanağının koşullarını göstermektedir. Bu bağlamda Kant, insanın ahlaksal yetkinliği ve ahlaki yeteneği olan erdem hiçbir zaman eksiksiz bir biçimde gerçekleştirilemeyeceğini savunarak şöyle demektedir: “Erdem, doğal olarak edinilen bir yetenek olarak hiçbir zaman tam olamaz; çünkü böyle bir durumda emin olma hiçbir zaman zorunlu keskinliğe ulaşamaz; emin olduğuna inanmak ise çok tehlikelidir.”²⁷ Bir başka ifadeyle, insanın erdemli olmada tamlığa ulaştığını, yani daha fazla erdemli olmanın mümkün olmayıp erdemi gerçekleştirmedi en üst aşamada olduğunu düşünmesi büyük bir yanılgıdır. Dolayısıyla Kant:

²⁰ Kant, 200.

²¹ Kant, 198.

²² Kant, 208.

²³ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 208.

²⁴ Kant, 207.

²⁵ Metnin genelinde, “perfection” kavramını “yetkinlik”, “moral perfection” ifadesini de “ahlaksal yetkinlik” olarak çevirdim. Çünkü “perfection” kavramında (özellikle “erdem ödevleri” bölümünde), “mükemmellik” gibi statik bir nitelikten ziyade, aslında bir “mükemmelleşme/kusursuzlaşma” eylemi-süreci ima ediliyor diye düşünüyorum

²⁶ Burada ise “perfection” kavramını “mükemmellik” olarak çevirmenin yerinde olduğunu düşünüyorum çünkü mükemmellik kavramıyla statik bir şey kastediliyor olsa gerek. Yapılan eleştiri de bunu gösteriyor gibi görünmektedir. Bkz.: Lewis White Beck, *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, (USA: The University of Chicago Press, 1963), s. 106.

²⁷ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 38.

“Maksimlerinin sonsuza dek ilerlemesinden ve bu maksimleri sürekli olarak geliştirmekteki ısrarından emin olma, yani erdem: sonlu pratik aklın başarabileceği budur en fazla”²⁸ der. Böylece insan sadece erdeme uygun maksimlerini sürekli olarak geliştirmedeki ve ilerletmedeki kararlılığından emin olabilir ve insanın erdemli olma yolunda gelebileceği en üst aşama budur.

Erdem nesnel olarak değerlendirildiğinde, insanın, erdemi eksiksiz bir biçimde gerçekleştirmesinde en yüksek aşamada olması ve bu anlamda erdemin insan için ulaşılabilir noktada olması mümkün değildir. Bu bağlamda Kant konuyla ilgili olarak şöyle der: “Erdem her zaman gelişme halindedir ve yine de her zaman başından başlar. O her zaman gelişme halindedir; çünkü nesnel olarak düşünüldüğünde, o bir ideal ve ulaşılamazdır, ancak o yine de sürekli yaklaşılabilecek bir ödevdir [...]”²⁹ Başka deyişle, erdem mükemmelliği ve tamlığı içinde düşünüldüğünde ulaşılamaz bir idealdir. Erdemin nesnel bakımdan ulaşılamaz olmasının sebebi ise insanın doğası gereği sahip olduğu (ahlaksal olmayan) eğilimleriyle erdeme karşıt ya da erdeme uygun olmayan eylemlerde bulunması gibi kaçınılmaz bir (doğal) durumun olmasıdır. Bu yüzden de insan kusursuz bir biçimde, tam olarak (ideal olarak) en üst düzeyde erdemli olamaz.

Ne var ki erdem her ne kadar nesnel olarak değerlendirildiğinde, insan için ulaşılamaz bir ideal olarak adlandırılrsa da bu, erdemin hiçbir şekilde gerçekleştirilemez olduğu anlamına gelmemektedir. Öyle ki,

... erdeme ulaşılması, ilk olarak ahlakın temel düsturunun (ahlaki açıdan ilgili tüm durumlarda doğal eğilimleri göz ardı etme eğiliminin) benimsenmesine, ikinci olarak da her durumda uygulanmasına bağlıdır. Ancak Kant, insanın sınırlı doğasının yalnızca kusurlu uygulamalara izin verdiğine inanmaktadır. Birey için ahlaki ilerleme, özgür karakterini sapmalarını sıfıra indirecek ölçüde güçlendirmekten ibarettir. Erdem teorisini böylece hem kişiliğin bütünlüştürücü bir ilkesini hem de sonsuz derecede uzak bir ahlaki hedefi önerir.³⁰

Kant’ a göre, daha önce de belirtildiği gibi, insan yaşamı boyunca (eğilimlerinden dolayı) her erdemli eyleme olanağını eksiksiz bir biçimde gerçekleştiremeyeceği için, yani bazen ya da çoğu zaman erdeme uygun olmayan eylemlerde bulunabileceği için erdem her zaman baştan başlar, yani insan (erdemli olma yolunda ilerleyerek) erdemli eyleyerek hep (yeniden) baştan başlamış olur. Çünkü Kant:

Onun [erdemin] her zaman baştan başlamasının sebebi, bir defa ve her zaman için seçilen maksimleriyle, eğilimlerin etkisi altında hiçbir zaman dinginliğe eremeyen erdemin, eğilimler tarafından etkilenen insan doğasında öznel bir temele sahip olmasıdır; ancak eğer o gittikçe yükselmeyorsa, kaçınılmaz olarak batıyordur.³¹

diyerek erdemin gelişimindeki sürekliliğin önemini vurgulamaktadır. Bu da erdemin öznel bakımdan ele alındığında mümkün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, erdem öznel bakımdan insanın ahlaksal maksimlerini sürekli ilerletmesindeki ve geliştirmesindeki kararlılığından emin olmasıdır. İnsanın erdemli olmada varabileceği en üst nokta da budur. Nitekim Kant: “Ahlak yasası kutsaldır (göz yummaz) ve ahlakın kutsallığını ister; oysa insanın ulaşabileceği her türlü ahlaksal yetkinlik, hep yalnızca erdemdir”³² der. Böylece “ahlaksal yetkinlik” olan erdem, insanın erdeme uygun maksimlerini devamlı geliştirerek bu yönde istikrarlı bir biçimde ilerlemesi, yani ödevini yerine getirmeye yönelik sürekli bir çabası olarak insan fenomenlerinden biridir. Dolayısıyla

Kant’ ın benimsediği yaklaşım, yalnızca ahlak yasasıyla karşılaştırılarak ölçülen bir kişinin içsel değerinin, kişinin kendine verdiği yasayı yerine getirmedeki erdemine göre daha fazla veya daha az olabileceğidir; ancak bir kişinin değeri başkalarıyla karşılaştırıldığında asla değişmez, çünkü iyiler de kötüler de insanlık onuruna sahiptir.³³

Böylece insan sahip olduğu olanaklardan dolayı değerli ve onurlu bir varlık olmakla birlikte, bir kişi olarak yasaya göre, yani erdemli eyleyerek kendi içsel değerini belirleyebilir. Dolayısıyla erdemini yerine getirmedeki eksikliği ya da tamlığı belirleyen kriter başkaları değil, Kant etiğinin nihai yasası ve ölçüsü olan ahlak yasasıdır.

Ancak Kant, nesnel bakımdan, yani tam ve eksiksiz bir biçimde ele alındığında erdem ile ilgili olarak şöyle der: “Erdem bir idealdir ve kimse gerçekten erdemli olamaz. Bilge kişiden söz etmek gibi erdemli bir kimseden söz etmek de o kadar geçersizdir.”³⁴ Bu bağlamda erdem, gerçekleştirilebilir bir insan fenomeni olmak yerine ulaşılamaz bir idealdir. Fakat yine de her akıl sahibi varlığın akıl idesinde bir düşünce olarak erdem eksiksiz bulunabileceğinden insan esas anlamda erdemin (onu eksiksiz bir biçimde gerçekleştirmese de) ne olduğunu görebilir ve bilebilir. Nitekim Kant şöyle der:

Erdemin hakiki yüzünü görmek, ahlaklılığı duysal olanın kattığı her şeyden ve ödülün ya da ben sevgisinin halis olmayan her türlü süsünden soyulmuş olarak serimlemekten başka bir şey değildir. O zaman onun, eğilimlere çekici görünen başka her şeyi nasıl gölgede bıraktığını herkes, hiç soyutlama yapamayacak kadar bozulmamış aklının göstereceği en küçük çabayla görebilir”³⁵

²⁸ Kant, 38.

²⁹ Kant, *Metaphysics of Morals*, 209.

³⁰ Y. Yovel, *Kant and The Philosophy of History*, Princeton, (New Jersey: Princeton University Press, 1980), 53.

³¹ Kant, *Metaphysics of Morals*, 209.

³² Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 139.

³³ A. Wood, *Kant's Ethical Thought*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 135.

³⁴ Kant, *Ethica: Etik Üzerine Dersler*, çev. O. Özügül, (İstanbul: Pencere Yayınları, 2007), 278.

³⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 43.

Böylece erdem nesnel olarak insan için ulaşılamaz bir ideal olurken, öznel olarak insanın en yüksek düzeyde gerçekleştirebileceği ahlaksal durumdur. Erdemin insan için hem ulaşılabılır en üst ahlaki evre hem de ulaşılamaz bir ideal olmasını Kant şöyle özetlemektedir:

İnsan ahlaklılığının en üst aşaması, tümüyle saf (ödev dışında herhangi bir güdünün etkisinden tamamen bağımsız) olsa bile, erdemden daha fazla bir şey olamaz. Ahlaklılığın en yüksek aşamasında erdem, bilgenin şiiresel bir biçimde ortak olarak temsil ettiği (sürekli olarak yaklaşıması gereken) bir idealdir.³⁶

Bir başka ifadeyle, ahlaklılıkta en son (üst) aşama erdemdir; ancak bu en üst aşamaya (erdeme) insan ulaşamaz ve bundan dolayı, ahlaklılığın en yüksek noktasında bulunan erdem insan için bir idealdir. Fakat bu ideale doğru çabalamak, yaklaşmaya çalışmak insanın gerçekleştirebileceği bir ahlaksal yetkinliktir (erdemdir). Kant, her ne kadar erdemi, insanın sadece yaklaşmaya çalışabileceği bir amaç ya da ideal olarak tasavvur etse de burada asıl önemli nokta, erdemin ılımlılık (contenance) gibi bir şey olmamasıdır. Çünkü “Kant’ın çizdiği, saf ahlak güdüsü (ödev ya da yasaya saygı) dışında eylemin herhangi bir güdüsünün etkisinden tamamen bağımsız olan, kötülüğe olan eğilimini kusursuz bir biçimde kontrol eden ve tümüyle yenen, böyle bir ahlaki gücü elde eden istemenin tablosudur.”³⁷ Dolayısıyla Kant’ın erdem anlayışına göre, erdem sadece “ahlak yasası”na (ya da ona olan saygıya) dayandığından, “ahlak yasası” ya da ödev dışında her türden güdüye karşı ahlaki bir güç olarak adlandırılmaktadır.

3. Erdem, (En Üstün/Yüksek) İyi ve Mutluluk İlişkisi

Kant’ın erdem kavramıyla ilişkili olarak mutluluk ve iyi kavramları ile ilgili görüşleri ele alındığında, erdem, mutluluk ve iyi kavramları arasındaki ilişkinin, erdem ve mutluluğun birlikte “en yüksek iyi”yi (summum bonum) olanaklı kılmaları şeklinde kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla, erdem ve mutluluk arasındaki ilişkiyi, ikisinin birlikte iyi’yi meydana getirmeleri bağlamında açıklamak gerekmektedir. Bununla birlikte, erdem ile mutluluk arasında kurulan ilişkide ortaya çıkan aykırılıklar, erdem ile mutluluğun birlikte “en üstün iyi”yi oluşturmaları noktasında görülmektedir. Bu kavramlar [erdem, mutluluk ve iyi] arasındaki ilişkide ortaya çıkan problemlerin temelinde ise erdem ilkesiyle mutluluk ilkesinin farklı türden olması yatmaktadır. Yani, erdemin temeli a priori (düşünsel) ilkeye, mutluluğun ise a posteriori (deneysel) ilkeye dayanmaktadır.

Mutluluğun ve erdemin belirlenimlerinin farklı yerlerden gelmesi bir antinomiye yol açmaktadır. “En yüksek iyi”de erdem ve mutluluk zorunlu olarak birbirine bağlı düşünülür; aksi halde, saf pratik akıl tarafından kabul edilemez. Bu bağlantı ya analitik ya da sentetiktir. Fakat bu bağlantı analitik olamayacağına göre (çünkü iki farklı öğeyi içerir), sentetik olmalıdır, yani neden-etki bağlantısı olarak düşünülmelidir. Öyleyse “en yüksek iyi”yi oluşturmada erdem ile mutluluğun ilişkisi, “ya mutluluk arzusu erdemin hareket ettirici nedeni, ya da erdemin maksimi mutluluğun etkide bulunan nedeni olmalıdır. Birincisi mutlak olarak olanaksızdır, çünkü istemeyi belirleyen nedeni kendi mutluluğunun arzusunda gören maksimler, hiç ahlaksal değildir ve hiçbir erdemi temellendirmez.”³⁸ İkincisi de olanaksızdır, çünkü istemenin belirlenmesinin sonucu olarak, dünyadaki her pratik neden-sonuç ilişkisi, istemenin ahlaksal niyetlerine göre değil, doğa yasalarına göre kurulur; bu da ahlaksal değil, fiziksel olduğunu gösterir. Öyleyse “en yüksek iyi” ve onu geliştirmeyi buyuran ahlak yasası boş, hayal ürünü bir şey olmuş olacaktır.³⁹ Bu antinominin çözümüne ilişkin açıklama şöyledir: Kant, doğa zorunluluğu ve özgürlük arasındaki çatışma ile erdem ve mutluluk arasındaki uyumsuzluk arasında bir analogi kurarak insanın duyusal (fenomenal) ve düşünsel (numenal) yanı üzerinden bir çıkış yolu bulur. Mutluluğun erdeme götüreceği tezi, her bakımdan yanlıştır; erdemin zorunlu olarak mutluluk getirdiğini düşünmek ise, her bakımdan değil, sadece erdemli bir niyetin duyulur neden olarak kabul edilmesi durumunda yanlıştır. Çünkü insan duyulur belirleniminin yanında, bir de düşünsel belirlenime sahiptir ki, ahlaksallığının belirlenimi de buradan gelmelidir.⁴⁰ Öyleyse bu antinomi, düşünsel bir belirlenime sahip olarak erdemin mutluluğu belirlemeye muktedir olmasının gösterilmesiyle ortadan kaldırılmaktadır.

Ancak L. W. Beck’e göre, mutluluk ve erdem ilişkisinde, Kant’ın ortaya attığı gibi, katı bir antinomi yoktur. Tüm antinomi tasarlanmış ve yapaydır. Çünkü ona göre, birincisi, “saf pratik aklın kendi kendisiyle çelişmesi”nin söz konusu olduğunu söylemesine rağmen, iki önerme çelişkili değildir. İkincisi, her birinin bağımsız bir gerekçesi yoktur; bunlardan biri görünüşte yanlıştır. Üçüncüsü, çözümü antinomiye önerilen analogiden (doğa zorunluluğu ve özgürlük ilişkisinden) bekleneceği gibi değildir. Çünkü orada antitez fenomenal dünyada, tez ise numenal dünyada

³⁶ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 188-89.

³⁷ A. M. Baxley, *Kant’s Theory of Virtue: The Value of Autocracy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 82-83.

³⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 123-124.

³⁹ Kant, 124.

⁴⁰ Kant, 125.

doğrulanmaktadır; burada ise tez hiçbir şekilde doğrulanmamaktadır.⁴¹ Beck, bu antinomiye Kant'ın amaçlarına daha uygun olacağı iddiasıyla şu şekilde yeniden formüle eder: Tez: Erdemin maksimi mutluluğun nedeni olmalıdır. Antitez: Erdem maksimi mutluluğun etkin nedeni değildir; mutluluk ancak doğa yasalarına ilişkin bilginin başarılı bir şekilde kullanılmasından kaynaklanabilir.⁴² Burada yeni bir şey söylenmemekle birlikte, Kant'ın kendi tezleri ve bu tezler sonucunda ortaya çıkan antinomiye bulduğu çözüm, kurmuş olduğu etiğin bütünlüğü, kavramların içeriği ve anlamları ve özellikle de erdem ve mutluluk tanımları açısından çok daha yerinde görünmektedir. Sadece etiğinin değil, Kant felsefesinin temel antinomisi olan doğa zorunluluğu ve özgürlük ilişkisi üzerinden kurulan bir analogiden hareketle, fenomenal ve numenal ayırımına gitmesi ve buna bağlı olarak erdem ve mutluluğun belirlenimlerine göre aralarındaki ilişkiyi belirleyerek bu antinomiye çözüm getirmesi çok daha yerinde görünmektedir.

Böylece mutluluk ilkesinin ahlaklılık ilkesinden ayrılması gerekmektedir. Ancak bu ilkelerin birbirinden ayrılması gerektiği mutluluğun ve ahlaklılığın birbirine karşıt kavramlar olduğu anlamına gelmez. Çünkü Kant, “mutluluk ilkesinin ahlaklılık ilkesinden ayırt edilmesi, hemen ikisinin karşı karşıya bulunduğu anlamına gelmez; saf pratik aklın istediği, kişinin mutluluk isteminden vazgeçmesi değil, yalnızca ödev söz konusu olduğu zaman mutluluğu hiç hesaba katmamasıdır” der.⁴³ Bir başka ifadeyle, sadece ahlaklılık söz konusu olduğunda mutluluk belirleyici bir rol oynamamalıdır. Nitekim Kant, insanın doğal amacı olan mutluluğun, ahlaki motivasyonun temeli olamayacağını öne sürer; erdemli eğilimin iyiliğinin mutluluğa katkısına bağlı olduğunu varsaymak, “heteronom (bağımlı – özgür olmayan)” bir ahlak anlayışını benimsemek olacaktır.⁴⁴

Mutluluk ve ahlaklılık kavramlarının birbirine karşıt kavramlar olmadığı, koşulsuz ve kendinde bir iyi olan “en üstün iyi”yi erdem ve mutluluğun birlikte meydana getirmelerinden de anlaşılmaktadır. Çünkü Kant şöyle der:

Erdemin (mutlu olmaya layık olmanın) bize istenir görünebilen her şeyin, dolayısıyla mutluluğa ulaşma yolundaki her türlü çabamızın en üst koşulu, dolayısıyla en üstün iyidir. [...] Ama bundan, erdem, akıl sahibi sonlu varlıkların arzulama yetisinin nesnesi olarak, tam ve en yetkin iyi olduğu sonucu çıkmaz; çünkü bunun için mutluluk da gereklidir [...] ⁴⁵

Yani, ancak mutluluk ve mutluluğa layık oluş (erdem) bir arada olursa “en üstün iyi” elde edilebilir. Nitekim, “Mutluluğu gereksinmek, aynı zamanda ona layık olmak, ama buna karşın ondan payını almamak, her şeye gücü yeten akıl sahibi bir varlığın – böyle bir varlığı yalnızca düşünmeyi denesek bile – yetkin istemesiyle birarada olamaz.” Böylece Kant, ⁴⁶ “en üstün iyi” ile “en yüksek iyi” arasında özdeşlik kurarak şöyle der:

[...] erdem ve mutluluk birarada bir kişinin sahip olabileceği en yüksek iyiyi oluşturduklarına, (kişinin değeri ve mutluluğa layık olması anlamında) ahlaklılıkla tam bir orantı içinde paylaştırılmış olan mutluluk ise burada olanaklı bir dünyadaki en yüksek iyiyi meydana getirdiğine göre; en yüksek iyi bütün olan, en üstün iyi olan anlamına gelir. ⁴⁷

Nitekim insanın “yetkin isteme”sinin mümkün kılan erdem ve mutluluk (birlikte) aynı zamanda tam olan “en üstün” ve “en yüksek iyi”yi de meydana getirmektedir. Burada, “en yüksek (en üstün) iyi” kavramı içinde erdem ve mutluluğun (onu oluşturmaları bakımından) nasıl yer aldığıyla ilgili olarak ise Kant şunları söylemektedir:

Erdem hep, koşul olarak, en üstün iyidir, çünkü en üstün iyinin ötesinde başka bir koşul yoktur; mutluluk ise, hep, ona sahip olan için gerçi hoş bir şeydir, ama genel olarak kendi başına ve her bakımdan iyi değildir, her zaman için ahlaksal, yasaya uygun davranışı koşul olarak varsayar. ⁴⁸

Buradan da görülebileceği üzere, erdem ve mutluluğun ahlaksal koşulu olduğunu söylemek doğru olsa gerek. Nitekim, “her türlü layık olma ahlaksal davranışa bağlı” olduğundan erdem de (“en yüksek iyi” ile ilişkisinde) mutluluğa layık olma olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹ Böylece “en yüksek (üstün) iyi”nin oluşturucu öğeleri, yani ana bileşenleri erdem (ahlaksal öge) ve mutluluktur. Ancak

Kant yorumcularının bazıları, ahlaki amaçta mutluluk kavramının tekrarlanması sadece yeniliği, bazıları ise çelişkiyi vurgulama eğilimindedir. Ancak erdem kavramı da ahlakın biçimsel aşamasına kıyasla yeni bir unsur temsil eder. Bu yeni unsur bütünlüştürmedir. Bir bakıma erdem kavramı, tam (tarihsel) anlamıyla en yüksek iyi kavramı için bir model işlevi görür. ⁵⁰

⁴¹ Lewis White Beck, *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, 247.

⁴² Beck, 247.

⁴³ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 102.

⁴⁴ S. Engstrom, Aristotle, *Kant, And The Stoics: Rethinking Happiness And Duty*. In S. Engstrom & Jennifer Whiting (Ed), *Happiness And The Highest Good in Aristotle And Kant*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 105.

⁴⁵ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 120.

⁴⁶ Kant, 120.

⁴⁷ Kant, 120.

⁴⁸ Immanuel Kant, *Religion Within the Bounds of Bare Reason*, çev. W. S. Pluhar, (Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc. 2009), 120.

⁴⁹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, 141.

⁵⁰ Yovel, *Kant and The Philosophy of History*, 51.

Başka bir deyişle, kimi yorumculara göre mutluluğun erdem ile ilişkisinde yeniden ele alınması sadece bir yeniliği gösterirken, kimilerine göre ise, mutluluğun başta 'kötü', sonra (erdemle ilişkili olarak) 'iyi' bir şey olarak nitelendirilmesi çelişkili görünmektedir. Fakat Yirmiyahu'nun da dediği gibi, Kant'ın erdem (koşulsuz öge) ve mutluluğu (koşullu öge) "en yüksek iyi"nin oluşturucu öğeleri olarak konumlandırması, ahlak yasası gibi formel (biçimsel) bir ilkenin ötesine geçerek, etiğe içerik kazandırdığını göstermektedir. Ne var ki, T. Auxter'a göre,

Ancak tüm insanlar bu dünyada ahlaki yasanın egemenliğini tesis etmek amacıyla birlikte hareket etseler bile, böyle bir evrenin varlığını tesis edemezler, çünkü yine de doğanın gidişatını belirleyemezler. En yüksek iyi, insanların ahlaki enerjileri aracılığıyla tesis edilemez, çünkü insanlar mutluluğu erdemle tam bir korelasyon içinde dağıtacak şekilde ayarlanmış bir doğal düzen yaratma gücünden yoksundurlar.⁵¹

Dolayısıyla Auxter'a göre, "en yüksek iyi" insanın gerçekleştiremeyeceği, doğası gereği onu aşan bir ideadır. Bu yüzden "en yüksek iyi"nin insan dünyasında bir karşılığı yoktur. Bu düşünceye göre, "en yüksek iyi" boş, hayal ürünü bir şey olarak kalır. Nitekim Auxter şöyle der:

En yüksek iyinin herhangi bir özel değeri varsa, o da ahlaki çabanın etkinliğini arttırması olmalıdır. Ancak bu tam da en yüksek iyinin zaten reddedilmiş olan iddiasıdır. Mutluluğun erdemli olanlara paylaşılması fikri, bize daha iyi bir yön duygusu vererek pratik yaşamlarımızda bizi daha etkili kılamaz, çünkü – nasıl bir şey olacağını hayal etme yeteneğimiz de dahil – bu bizim yeteneklerimizi 'aşar'.⁵²

Kant da "en yüksek iyi"yi ahlaki motivasyonu arttıran ve bu yönde insanın ahlaki olarak ilerlemesini sağlayan, ona doğru çabaladığı bir ideal olarak konumlandırır. Fakat yazarın düşüncesine göre, insan rasyonelitesine uygun olmadığı için "en yüksek iyi"nin Kant etiğinde herhangi bir önemi yoktur. Böylece bu görüşe göre, "en yüksek iyi"nin gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, erdem ve mutluluğun "en yüksek iyi" gibi bir ideali oluşturması da mümkün değildir. Özetle, Auxter'a göre, "en yüksek iyi" bir şey söylemez, yani bir anlam ifade etmez.

Oysa Kant da "en yüksek iyi"nin insan için erişilebilir noktada olmadığını bilir. Bununla birlikte, erdem ve erdemli olmanın memnuniyetinden ileri gelen mutluluğun bir araya gelmesiyle oluşan "en yüksek iyi", daha önce de ifade edildiği gibi, ahlaklılık için bir model, ideal oluşturmakta ve böylece insanın ahlaki olmaya yönelik çabasının ve hedefinin bir nesnesi olmaktadır. Dolayısıyla "en yüksek iyi" insanlık için ahlaklılığın ideal düzeyini sunmaktadır. Nitekim insan aklının oluşturduğu idealar varsa bu idealardan oluşan idealler de vardır. "En yüksek iyi"nin Kant etiğindeki yerini ve önemini görebilmek için Kant'ın teleoloji görüşüne bakmak gerekmektedir. Sadece erdem ve mutluluğun oluşturduğu bir ideal olarak ele alındığında, pek de gerekli bir öge olarak görülmez. Fakat o, Kant'ın genel olarak sisteminin (yani felsefesinin) bütünlüğünün tamamlanabilmesi için erek bilimsel (teleolojik)⁵³ açıdan belirleyici bir öneme sahiptir. Dolayısıyla "en yüksek iyi"nin doğru değerlendirilebilmesi için Kant'ın sisteminin, bağlantılarıyla birlikte, bütünlüğünün göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim sistemin tamamlayıcı ögesi olan "bir son erek" kavramı, nihayetinde akıl çıkarımları sonucunda "en yüksek iyi" kavramına dayanmaktadır. Özetle, aynı zamanda bir son erek olan "en yüksek iyi" kavramı, sistemi tamlığında görmeyi sağlar.

Kant, "en yüksek iyi" idealini "ahlaksal dünya ideası" olarak da adlandırmaktadır. Ahlaksal dünya, tüm ahlak yasalarıyla uyumlu bir dünyadır. Çünkü o, akıl sahibi varlığın özgürlüğüyle uyumlu olabilen ve zorunlu ahlaklılık yasalarına göre olması gerektirir. Bu dünya sadece bir anlaşılır (düşünülebilir) dünya (intelligible world) olarak tasarlanabilir, nitekim o dünyada, tüm koşullardan (amaçlardan) ve ahlaklılığın tüm engellerinden (insan doğasının zayıflığından ya da katışıklığından [impurity]) bile soyutlama yapılmaktadır. Dolayısıyla ahlaksal dünya, şimdiki kadar, salt bir idea, fakat yine de pratik bir ideadır ki, olanaklı olduğu ölçüde bu dünyanın (duyusal dünyanın) ona yaklaşabilmesi için ahlaksal dünyanın, duyusal dünya üzerinde bir etkisi olabilir ve olmalıdır.⁵⁴ Böylece saf pratik akıl ahlaklılığın zeminini bulmaktadır. Aksi durumda, ahlaklılığın ne bir ölçütü ne de bir modeli olurdu.

4. Erdem Ödevleri

Kant'a göre, sadece "aynı zamanda ödevler olan amaçlar" erdem ödevleridir. Aynı zamanda ödevler olan amaçlar da "insanın kendi yetkinliği (one's own perfection) ve "başkalarının mutluluğu (happiness of others)"dur. Dolayısıyla erdem ödevleri genel olarak insanın kendine karşı ödevi olan "insanın kendini yetkinleştirilmesi" ve başkalarına karşı ödevi olan "başkalarının mutluluğu" ile ilgili ödevlerdir. Bu ödevlerin dayandığı en temel ilke, insanın kendi başına (sırf insan olduğu için) bir amaç olmasıdır. Nitekim erdem öğretisinin en yüksek ilkesi şudur: "Öyle bir amaç maksimine göre eyle ki, ona sahip olmak herkes için evrensel bir yasa olabilsin."⁵⁵ Bu ilkeye göre, insan hem kendisi hem de

⁵¹ T. Auxter, *The Unimportance of Kant's Highest Good*, Journal of the History of Philosophy, Volume 17, Number 2, (Maryland: Johns Hopkins University Press, 1979), 127-128.

⁵² Auxter, 130.

⁵³ Bu konu, makalenin "Erdem Ödevleri" bölümünde daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

⁵⁴ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, çev. P. Guyer, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 678-79.

⁵⁵ Immanuel Kant, *Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals*, çev. T. K. Abbott, (Australia: The University of Adelaide Press, 1785), 230.

başkaları için bir amaçtır ve ona kendini ya da başkalarını sırf araç olarak kullanması için izin verilmemesi yeterli değildir; o yine de onlara kayıtsız kalabileceğinden genel olarak insanı amacı haline getirmek onun asıl ödevidir.⁵⁶ Dolayısıyla erdem ödevleri aynı zamanda “insanlığa sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda bir amaç olarak davran”⁵⁷ buyruğuna dayanmaktadır. Erdem ödevlerinin “aynı zamanda ödevler olan amaçlar” olması, onların her türlü olası amacı gerçekleştirme yetisini edinmeye ya da geliştirmeye yönelik ödevler olduğunu göstermektedir. Nitekim Kant, “Kendine – ne türden olursa olsun – bir erek (amaç) koyma kapasitesi, insanlığı (hayvanlıktan ayırarak) karakterize eden şeydir”⁵⁸ der. Böylece bu ilkeye, yani erdem öğretisinin temel ilkesine dayanan ve bu ilkedен türetilen, insanın kendine ve başkalarına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu erdem ödevleri vardır.

İnsanın kendine karşı erdem ödevi olan “kendi yetkinliğini geliştirme” iki şekilde olur; “doğal yetkinlik (natural perfection)” ve “ahlaklılığın geliştirilmesi (cultivation of morality)”. Kant’a göre, insanın kendini yetkinleştirme için gerekli olan “doğal yetkinlik”, akıl tarafından verilen amaçları ileriye götürmek için her türlü yetinin (capacity) geliştirilmesidir. Başka deyişle, insanın kendini doğal olarak yetkinleştirme aklın koyduğu amaçları ilerletmeyi sağlayan yetileri geliştirmekle mümkündür. Kant, bir ödev ve kendinde bir amaç olan yetileri geliştirmenin, sağladığı avantajlara bile bakmaksızın, koşullu (pragmatik) bir buyruğa değil, koşulsuz (ahlaksal) bir buyruğa dayandığını ifade etmektedir.⁵⁹ Öyleyse insanın bir erdem ödevi olan “doğal yetkinlik”i amaç edinmesi “ahlak yasası”nın buyurduğu bir ödevdir. İnsanın, doğal yetkinliğini amacı haline getirmesi de kendini bir amaç olarak görmesi anlamına gelmektedir. O halde “Kendi mükemmelliğini isteme sürecinde, kişi artık kendini eğitmeyi, akıl ve anlayışı geliştirmeyi ve böylece doğa durumunun kabalıklarından kurtulmayı istemektedir. Yine de Kant’ın kişinin tüm bunları içindeki insanlığa layık olabilmek için yapması gerektiğini söylediğini unutmamalıyız.”⁶⁰

Nitekim Kant’a göre, insanın kendini amaç yapma yetisi insanlığı karakterize eden, yani insanı hayvandan ayıran bir şeydir. Bundan dolayı insanın, her türlü olanaklı amaçları, kendinde bulunduğu kadarıyla, gerçekleştirme yetisini kazanarak ya da destekleyerek, genel olarak geliştirerek, kendisini insanlığa değer hale getirmek için kendi kişisindeki insanlık amacıyla akla uygun isteme ve böylece ödev arasında bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle, insanın hayvansal yanının doğal yetkinliklerini insani yönüne dönüştürerek geliştirmesi bir ödevdir. Dolayısıyla, bu, kendinde bir ödevdir.⁶¹ İnsanda (olanak olarak) doğal yetkinliği geliştirme amacına hizmet eden “doğal güçler” bulunmaktadır; ruh, zihin ve beden gücüdür. İnsanın bu doğal güçlerini her türlü olanaklı amaç (pragmatik amaç) için araç olarak geliştirmesi kendine olan bir ödevdir. İnsanın doğal güçlerinden biri olan “ruh gücü [powers of spirit]”, pratiği sadece akılla mümkün olmaktadır. “Ruh gücü”, kullanımı deneyimden çıkarılmadığı daha ziyade ilkelere a priori olarak türetildiği ölçüde yaratıcıdır. Bu yüzden “ruh gücü”nün kullanım alanı matematik, mantık ve doğa metafiziğidir. Bunlardan mantık ve doğa metafiziği felsefenin, yani teorik felsefenin kapsamına girmektedir. Ancak burada felsefe, kelimenin kendisinin akla getirdiği gibi bilgelik [wisdom] değil, bilim [science] anlamına gelir; fakat teorik felsefe, bilgeliğin amacına teşvik etmede yardım edebilir.⁶²

“Doğal yetkinliği” geliştirmedeki “doğal güçler”den bir diğeri ise “zihin gücü [powers of mind]”dür. “Zihin gücü”, “anlama yetisi”nin ve insanın sahip olabileceği herhangi bir amacı yerine getirmek için kullandığı kuralın emrindedir. Çünkü “anlama yetisi”, “zihin gücü”nün rehberidir. “Zihin gücü”, öğrenmenin ve denemenin, üzerine inşa edilebildiği hafızayı, hayal gücünü ve benzeri şeyleri içermektedir.⁶³ Yani, öğrenmeyi ve tecrübe etmeyi sağlayan doğal yetkinlikler ve yetenekler, “anlama yetisi”ne hizmet eden bir “doğal güç” olarak “zihin gücü”yle ilgilidir. İnsanın doğal yetkinliğini geliştirmesi için gerekli olan [doğal] güçlerden sonuncusu da “beden gücü [powers of the body]”dür. Kant’a göre,

Beden gücünü geliştirmek (tam anlamıyla beden eğitimi), insanın o olmaksızın amaçlarını gerçekleştiremediği içindeki temel şeyle ilgilidir. Aklımızın bedenlerimiz içinde ve bedenlerimiz aracılığıyla kullanılması ve bu nedenle özgürlüğümüzü kullanabilmek için bedenlerimizi korumamız ve geliştirmemiz gerektiği; ama aynı zamanda, bedenlerimizin doğası tarafından önerilenler arasından belirli amaçlar seçmemiz gerektiği ve aynı zamanda bedenlerimizden kaynaklanan eğilimleri kontrol altına almamız gerektiği şeklindeki ikili anlamda, aklımızın bedenlerimiz üzerinde kullanılması gerektiğidir.⁶⁴

Bundan dolayı, insandaki hayvansal yanın sürekli ve amaca yönelik canlanması, insanın kendine olan ödevi olarak bir amacdır.⁶⁵ Böylece “doğal güçler” (ruh, zihin ve beden gücü) doğal yetkinliği geliştirme amacına yönelik araçlardır.

Aynı zamanda ödev olan amaçlardan “insanın kendini yetkinleştirme”nin türlerinden bir diğeri ise “ahlaklılığın geliştirilmesi [cultivation of morality]”dir. Kant’a göre, “İnsanın en büyük ahlaksal yetkinliği ödevini ödevden dolayı

⁵⁶ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 198.

⁵⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 51.

⁵⁸ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 195.

⁵⁹ Kant, 195.

⁶⁰ J. Silber, *Kant’s Ethics: The Good, Freedom and The Will*, (Germany: The Deutsche Nationalbibliothek, 2012), 158.

⁶¹ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 195.

⁶² Kant, 239.

⁶³ Kant, 239.

⁶⁴ P. Guyer, *Kant*, çev. Deniz Soysal, (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 421-22.

⁶⁵ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 240.

(sadece kural olmayan aynı zamanda eylemlerin güdüsü olan yasa için) yapmasıdır.”⁶⁶ Dolayısıyla böylesi yetkinlik, öznel olarak ödevde olan eğilimin saflığına [purity] dayanmaktadır. Burada, yasa “kutsal olma”yı buyurur. Fakat tam bir ahlaki amaçla ilgili olarak bu yetkinlik, nesnel olarak insanın kendisiyle ilgili tam anlamıyla ahlaki amacına ulaşması ve tüm ödevlerini yerine getirmesine dayanmaktadır. Burada ise yasa, “yetkin olma”yı buyurur. Ne var ki insanın bu amacı elde etmek için çabalaması her zaman sadece bir yetkinlikten bir diğerine doğru ilerleme olarak devam eder.⁶⁷ Bundan dolayı, “Eğer herhangi bir erdem ve övgü varsa, bunun için çabala”⁶⁸ insanın kendini ahlaki olarak yetkinleştirme ödevinin bir ilkesidir. Öyleyse insanın ahlaksal yetkinliğe ulaşması değil, onu elde etme çabası ödevidir. Bununla birlikte Kant, insan için ulaşılabilir noktadaki ahlaksal yetkinlikle ilgili olarak şöyle der:

İnsan doğası kendi belirlenimine ve olası en büyük yetkinliğine ulaşırsa yeryüzü cennete dönecektir. Manevi vicdanı o zaman egemenlerin iktidarı değil, hak ve adalet yönetecektir. İşte bu, belirli son amaçtır ve insan soyunun ulaşabileceği, yüzyıllardan sonra kesinlikle umut edebileceği en büyük ahlaksal yetkinliktir.⁶⁹

Burada Kant, hak ve adalet kavramlarıyla içeriklendirerek insan için ulaşılabilir noktadaki ahlaksal yetkinliği gösterir. Dolayısıyla bu şekilde, en büyük ahlaksal yetkinliğin somut bir ifadesini vererek, insanın yeryüzünde gerçekleştirebileceği ahlaksal yetkinliğinin olanağını göstermektedir.

“Ahlaklılığın geliştirilmesi ödevi”nde, yasa eylemlerin kendisini değil, sadece maksimlerini belirlemektedir. Fakat burada, “[. . .] yasa, yükümlülüğün temelini duysal dürtülerde değil, sadece yasada arayan eylemin maksimini belirler ve dolayısıyla eylemin kendisini belirlemez.”⁷⁰ Çünkü insan, eylemin yasallığından [legality] hiçbir şüphesi olmadığı zaman bile, mizacının [disposition] içtenliğini ve ahlaksal niyetinin saflığını – tek bir eylemde bile – tam anlamıyla emin olabilecek şekilde kendi kalbinin derinliklerinde göremez.⁷¹

Dolayısıyla kendini ahlaki olarak yetkinleştirme ödevinde insan, her ne kadar eyleminin yasallığından, yani ödevde uygunluğundan emin olsa da içsel değerinden hiç şüphe duymayacak derecede kendinden emin olamaz.

İnsan kalbi akıl almaz derinliğe sahiptir. Ödevini yerine getirme isteği tamamen yasanın tasarımından kaynaklansa da veya bu isteği, kişinin lehine besleyen (veya zararlı olandan kaçınmaya yönelik) ve başka durumlarda kolayca kötülük yapmaya itebilecek pek çok başka duysal güdü olmasa da, kim kendisini bu isteği kendi içinde ne zaman hissettiğini söyleyebilecek kadar iyi tanıyabilir?⁷²

Kant, bu sorusuyla – ki bu soru retorik bir sorudur – insanın kendine yönelik içsel soruşturmasında tam bir netlik kazanamayacağını göstermeye çalışmaktadır. Ancak insanın kendi yetkinliğini geliştirme ödevi, nesne ve özne açısından farklı niteliklere sahip ödev olarak gösterildiği gibi nesnel ve öznel bakımdan da iki ayrı perspektiften değerlendirilmektedir. Nitekim Kant’a göre, ahlaki bir amaç olarak yetkinlik bakımından onun düşüncesi [ideası] içinde (nesnel olarak) sadece (insanın maksimlerinin ahlaki gücü olarak) tek bir erdem olduğu doğrudur; ama aslında (öznel olarak) birkaç farklı nitelikten oluşmuş çok sayıda erdem vardır ve özellikle arandığında, bunun içinde birtakım erdem eksiklikleri bulmak muhtemelen kaçınılmaz olacaktır, ancak bu erdem eksikliklerinden dolayı, bu gibi diğer niteliklere genel olarak ahlaksızlık denemez.⁷³ Başka deyişle, her insanda kendi ahlaksal yetkinliğini geliştirme düşüncesi (ideal olarak) eksiksiz bulunmaktadır, çünkü bu, istemeyi a priori olarak belirleyen akıl idesinde bulunur.

Kant, “insanın kendi yetkinliği” ödevinde yapmış olduğu ayrıma [doğal yetkinlik ve ahlaksal yetkinlik] paralel olarak “başkalarının mutluluğu” ödevini de “doğal esenlik [natural welfare]” ve “ahlaksal iyi olma [moral well-being]” olarak ayırmaktadır.

“Başkalarının mutluluğu”na yönelik ödevlerden olan “doğal esenlik”in “iyilik [benevolence]” üzerinden açıklandığı görülmektedir. Dolayısıyla, burada Kant’ın iyilik ile ilgili söylediklerine bakmak gerekmektedir. Şöyle der Kant:

İyilik sınırsız olabilir, çünkü hiçbir şeyin onunla yapılması zorunlu değildir. Ancak yardım etmek daha zordur, özellikle başkalarına olan duygusal yakınlıktan (sevgiden) değil de ödevden dolayı, bazı durumlarda şehvet [concupiscence] tatmininden vazgeçme ve ona aktif olarak zarar verme pahasına, yapılıyorsa.⁷⁴

Çünkü belirsiz sayıda iyilik olabileceğinden bir şeyi iyilikle yapma zorunluluğu yoktur ve bu anlamda iyilik yapma, bir yükümlülük getirmez. Fakat belirli bir iyilik söz konusu olduğunda, yapılan iyilik (yardımseverlik) zahmetlidir; bilhassa, vazgeçmesi kolay olmayan bir şey karşılığında yapılıyorsa daha zordur. Yardımseverliğin [beneficent] bir ödev olmasının nedenini ise Kant şu şekilde açıklamaktadır:

⁶⁶ Kant, 196.

⁶⁷ Kant, 241.

⁶⁸ Kant, 241.

⁶⁹ Kant, *Ethica: Etik Üzerine Dersler*, 288.

⁷⁰ Kant, 196.

⁷¹ Kant, 196.

⁷² Kant, *The Metaphysics of Morals*, 242.

⁷³ Kant, 241-42.

⁷⁴ Kant, 196.

Bizim öz-sevgimiz, (ihtiyaç durumunda) başkaları tarafından sevilme ihtiyacımızdan ayrılamaz, bu yüzden kendimizi başkaları için bir amaç haline getiririz; ve bu maksimin zorunlu olabilmesinin tek yolu evrensel bir yasa olarak nitelendirilmesiyle ve böylece başkalarını kendi amacımız yapma isteğimizle olur. Dolayısıyla, başkalarının mutluluğu aynı zamanda ödev olan bir amaçtır.⁷⁵

O halde, insanın kendini başkaları için bir amaç olarak görebilmesi için öncelikle başkalarını kendi amacı yapması gerekmektedir, çünkü insanın kendini sevmesiyle başkaları tarafından sevilme ihtiyacı iç içedir. Öyleyse, insanın başkalarını kendi amacı yapması (ve böylece kendini de başkaları için amaç yapabilmesi) onların mutluluğunu amaç edinmeyi bir ödev olarak görmesiyle mümkündür.

Ancak insan başkaları için kendi esenliğinden [welfare] bir parça fedakârlık etmelidir; fakat bunu karşılıksız, yani yaptığı fedakârlığın karşısında kendisine bir şey dönmesini beklemeksizin yapmalıdır, çünkü bu bir ödevdir ve bu fedakârlığın kapsamına belirli sınırlar koymak imkânsızdır. Fedakârlığın büyük bir bölümünün ne kadar genişletilmesi gerektiği her kişinin hassasiyetleri açısından gerçek ihtiyaçlarının neler olduğuna bağlıdır.⁷⁶ Başka deyişle, başkalarını mutlu etmek için yapılan fedakârlığın ölçüsü kişinin kendi özel durumuna göre değişkenlik göstermektedir.

Başkalarının mutluluğunu amaç edinme ödevinin bir diğeri ise “ahlaksal iyi olma”dır. Ancak Kant’a göre, bu ödevi desteklemek sadece negatif (sınırlayıcı) bir ödevdir.⁷⁷ Bir başka ifadeyle, ahlaksal anlamda iyi durumda olarak başkalarının mutluluğunu desteklemek, yapılmaması gerekeni söyleyen, yasaklar getiren bir negatif ödevdir. Kant, başkalarına karşı bir erdem ödevi olan bu ödevin sınırlarını vicdan kavramı üzerinden açıklayarak göstermektedir. Şöyle ki, bir insanın vicdan azabından dolayı duyduğu acının ahlaki bir kaynağı olmasına rağmen, o yine de keder, korku ya da başka acı çekme durumu gibi doğal bir etkidir. Dolayısıyla

Başkasının bu içsel suçlamadan hak ettiği gibi acı çekmemesini görmek benim ödevim değil, ancak onun meselesidir; fakat onun vicdanının sonradan acı çekmesine neden olabilecek bir şeyi yapmaya onu teşvik edebilecek herhangi bir şeyden, skandal [kötü örnek] vermeden [giving scandal] kaçınmak ödevimdir.⁷⁸

Yani, insanın kendi kendine yaptığı vicdan muhasebesi sonucu çektiği acıdan bir başkası sorumlu değildir ve buradan bir ödev çıkarılamaz, ama vicdan azabı çekmesine yol açabilecek bir şeyi yapması için cesaretlendirebilecek bir şeyden çekinmesi onun ödevidir. Nitekim böyle bir şeyden kaçınmak başkalarının mutluluğunu korumaya yönelik bir ödevdir.

Kant’a göre, ne kendi mutluluğu için başkalarından bir şey bekleyen ne de başkalarının mutluluğu için bir şey yapan birinin bu düşünme tarzı “doğa yasası” olup insan soyu varlığını sürdürebilirdi; ancak yine de böyle bir ilkenin, yani “başkalarının mutluluğu” ödevine karşıt bir ilkenin “doğa yasası” olarak her yerde geçerli olmasını istemek, mümkün değildir. Çünkü böyle bir isteme kendi kendisiyle çelişir; kendisi başkalarının sevgisine, duygudaşlığına ve yardımseverliğine ihtiyaç duyduğunda “kendi istemesiyle ortaya çıkmış bir doğa yasası yüzünden” yardım umudundan kendini mahrum etmiş olur.⁷⁹ O halde, insan “başkalarının mutluluğu”nu amaç edinerek aynı zamanda kendi mutluluğunu da amaç edinmiş olur.

Tüm bu söylenenlerden de görülebileceği üzere, kendisi de aynı zamanda bir amaç olan insan, varoluşunu anlamlandırabilmek için kendine amaçlar (erekler) koyan bir varlıktır. Bu, insan doğasının en temel gerçekliğidir. Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi’nin, Teleolojik Yargı Yetisinin Eleştirisi* bölümünde erekbilimi (teleolojiyi) ve “erekbilimsel-ahlak”ı ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Nitekim insan rasyonalitesi buna dayanmaktadır.

Bu ahlaksal tanıtlama [(son) erek düşüncesi- teleolojik ahlak] yeni bulunan değil ama belki de salt yeni tartışılan bir tanıtlama zemindir; çünkü insanın akıl yetisinin en erken tomurcuklanmasından daha önce onda yatıyordu ve ancak onun ilerleyen kültürü ile birlikte daha öte gelişimini sürdürür. İnsanlar hak ve haksızlık üzerine düşünmeye başlar başlamaz, doğanın erekselliğini henüz ilgisizlik içinde gözardı ettikleri ve ondan onun doğanın alışıldık gidişi olmasından daha ötesini düşünmeden yararlandıkları bir zamanda, şu yargı kendini kaçınılmaz olarak onlara dayatmış olmalıdır: Bir insanın dürüst mü yoksa yamuk mu, haklı mı yoksa zorbaca mı davrandığı, en azından görülebilir olduğu kadarıyla yaşamının sonuna dek erdemleri ona hiçbir mutluluk ya da suçları hiçbir ceza getirmemiş olsa bile, sonuçta hiçbir zaman aynı olamaz. Sanki kendi içlerinde burada bir ayırım olması gerektiğini söyleyen bir ses algılamışlar gibidir; dolayısıyla onlarda uğruna çabalamak zorunda olduklarını duyumsadıkları bir şeyin ne denli bulanık da olsa bir tasarımı gizli yatıyor olmalıdır ki, böyle bir sonuç hiçbir biçimde onunla bağdaşamayacaktır; ya da, bir kez dünyanın gidişine şeylerin biricik düzeni olarak baktıklarında, onunla anlıklarının o iç erek-belirlenimini birleştiremeyeceklerdir.⁸⁰

Öyleyse insan varoluşuna ancak erekler koyarak mutlak bir değer kazandırabilir ve koymuş olduğu ereklerle bağıntı içinde dünyanın varoluşu bir anlam ifade edebilir. Çünkü insanın bir erek tasarımına, yani içsel erek belirlenimine sahip olması, ona içsel değerini veren şeydir. Erdem ödevleri de bu insan rasyonalitesinin bir uzantısıdır. Dolayısıyla

⁷⁵ Kant, 197.

⁷⁶ Kant, 197.

⁷⁷ Kant, 197.

⁷⁸ Kant, 197.

⁷⁹ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 40.

⁸⁰ Immanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 2011), 354-355.

Wood'un da sıklıkla vurguladığı gibi, Kant'ın, erdem ödevleri listesini oluştururken kullandığı formül, yani bu ödevlerin dayandığı ilke, kendinde bir erek olarak insanlık formülüdür.⁸¹ İnsanın koymuş olduğu erekler ve bu ereklerin tümünün dayandığı en son erek, onun için sonlu varlığını anlamlı kılan temel (ahlaki) motivasyon olabilir. Öyle ki, Kant insanın ahlaksal bir varlık olarak varoluşunu, bir “en son (en yüksek) erek”e dayandırmaktadır. Bunun gerçekleştirilme koşulları da (insan için ulaşılabilir olduğu noktasında) erdem ödevleridir.

Sonuç

Kant'ın erdem anlayışı, yani erdem tanım(lar)ı, erdem ödevleri, ahlak yasası ve erdem ilişkisi, erdem mutluluk ve “en üstün (yüksek) iyi” ile bağlantıları, Kant etiğinde erdem, deyiş yerindeyse, olmazsa olmaz bir şey olduğunu göstermektedir. Nitekim erdem en üstün (yüksek) ahlaksal yetkinlik olarak tanımlanmaktadır. Bu da ahlak yasası ile erdem arasında organik bir bağ olduğunu göstermektedir. Dahası erdem, iyi ve mutluluk kavramlarıyla ilişkisinde, kendinde ve kendisi için iyi olan “en üstün (yüksek) iyi”nin ana bileşenlerinin erdem ile mutluluk olması, erdem Kant etiğindeki yeri ve önemini açıkça göstermektedir. Buna bağlı olarak da Kant'ın, “en üstün iyi”yi açıklarken erdem “en üstün iyi”nin ahlaksal değerini veren ögesi olduğunu söylemesi ve sıkça erdem yerine ahlak, ahlak yerine de erdem kavramını kullanması ahlak ile erdemi eşdeğer gördüğünü göstermektedir. Bunu Kant etiğinde erdem, “ahlak yasası”na (saygıdan dolayı) uymayı sağlayan niyet ya da insanın ödevini yerine getirme isteğindeki ahlaksal güç olarak tanımlanması da açıkça doğrulamaktadır. Nitekim Kant, insanın her defasında içinde bulunabileceği ahlaksal durumun erdem olduğunu ifade etmektedir. Tüm bunlar, yani yapılan erdem tanımları ve açıklamaları, “ahlak yasası” ile erdem arasında kurulan bağlantı ve aynı zamanda erdem “en üstün iyi”nin “ahlak ayağı” olması, Kant etiğinde erdem “ahlak yasası”na hizmet eden en üstün ilke olduğunu göstermektedir. Böylece Kant, aslında “ahlak yasası”yla evrensel bir ahlakın formülünü verirken, aynı zamanda erdemli olmanın da formülünü vermektedir.

Ancak A. Johnson'a göre, Kant etiğinde erdem böyle konumlandırılması, ona bir erdem etiği niteliği kazandırmaz. Bu, “erdem etiği” kavramının içini boşaltmak olur, çünkü her ahlak teorisi, ahlaki olarak iyi bir mizacı [disposition] emreder.⁸² Kant etiğinde erdem bu denli önemli bir yere sahip olması, Kant etiğini, erdem etiği yapmamakla birlikte, bu durum, Kant etiğinde erdem öneminden de bir şey eksiltmez. Nitekim alıntılanan pasajda söylenildiği gibi, doğal olarak her ahlak öğretisi, iyiye yönelmeyi salık verir. Kant, sadece erdem etikçisi olarak anılan kişilerden farklı olarak, erdem kavramını onlar kadar ön planda tutmaz. Fakat erdem ile ilgili söylediklerine bakıldığında, erdem kavramını onlar kadar önemseydiği görülmektedir. Dolayısıyla Wood'un da dediği gibi, “Erdem Kant'ın etik teorisi için en az herhangi bir ‘erdem etiği’ için olduğu kadar önemli olduğu artık açık olmalıdır.”⁸³ Böylece Kant etiğinin bir erdem etiği olup olmadığı tartışması, Kant etiğini kategorize etmekten öte gitmez.

Kant, erdemli olma durumunda, akıl ve duygular arasında bir karşıtlık ilişkisi kurarak erdemi, eğilim ve duygulara karşı geliştirilen ahlaki bir güç olarak tanımlamaktadır. Nitekim Kant'ta, akıl ve duygular birlik halinde olduğunda, yani insan, akıl ve duygu arasında herhangi bir çatışma yaşamadan erdemli olmayı (doğal olarak) istediğinde erdem ya da ahlak diye bir şeyden söz edilemez. Yani burada eylemin bir ahlaksal değeri yoktur. Bununla birlikte, Kant'ın erdem ödevlerinin uygulanmasında, duyguların geliştirilmesini odak noktası haline getirdiği söylenebilir. Çünkü duygular ödevin yerine getirilmesinin güçlendirilmesini desteklemek için geliştirilmelidir. Yani duygular ahlaki motivasyonun kendisi değil, sadece bu motivasyonun güçlendirilmesini sağlayabilirler. Böylece “Kant'ın duygulara ve bunların erdemle ilişkisine dair genel tartışması epizodiktir.”⁸⁴ Çünkü burada, saf pratik felsefesinden farklı olarak, psikolojik ve antropolojik perspektifler yer almaktadır.

Özellikle *Erdem Öğretisi* bölümünde Kant'ın tek tek erdem ödevlerinden söz etmesi, ahlak görüşüne bir içerik kazandırır, yani erdemli olmanın yollarını somutlaştırarak onu daha belirgin hale getirir. Böylece “Kant'ın pratik felsefesi, kategorik imperatif teorisine dayanır, ancak bu teori tarafından tüketilemez. Biçimsel etiği somut (material) bir unsurla tamamlayan ve insan pratiğine nihai hedefini sunan pratik aklın diyalektiği ya da postülalar ve en yüksek iyi doktrini belirleyici öneme sahiptir.”⁸⁵ Kant'ın *Erdem Öğretisi*'nde, erdem tanımları ve buradan hareketle türettiği erdem ödevleri ve bunları örneklerle somutlaştırması, onun saf ve biçimsel felsefesine (*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi ve Pratik Aklın Eleştirisi*'ne) göre empirik bir yanı olduğunu göstermektedir. Çünkü her içeriklendirme duyuşsal bir kanaldan beslenmeyi gerektirir. Tabii ki de bu, Kant etiğinin empirik bilgiyle temellendirildiği anlamına gelmez. Çünkü Kant'ın projesi, “hem teorinin temel ilkelerini empirik olmayan kaynaklardan inşa etmeyi hem de daha sonra insan

⁸¹ A. Wood, “Humanity as an End in Itself”, Kant's *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, P. Guyer (ed.), (Lanham: Rowman&Littlefield, 1998), 179-80.

⁸² A. Johnson, “Kant and Virtue Ethics”, *Immanuel Kant*, Muğla Üni. Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, (Muğla: Vadi Yayınları, 2006), 362.

⁸³ A. Wood, *Kant's Ethical Thought*, 331.

⁸⁴ N. Sherman, *Making a Necessity of Virtue*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 126.

⁸⁵ Sherman, 32.

hayatına uygulama amacıyla empirik içerik kazandırmayı açıkça amaçlayan bir projedir.”⁸⁶ Öyle ki, tüm saf pratik felsefesinin olduğu gibi, *Ahlak Metafiziği*’nin temellendirilmesi de biçimsel bir yasa olan ahlak yasasına dayanmaktadır.

Nasıl ki bir doğa metafiziğinde, genel anlamda deneyim nesnelere oluşan bir doğanın en üst dereceden evrensel ilkelerine uygulanabilen ilkeler olması gerekiyorsa, bir ahlak metafiziği de uygulanabilir ilkelerden vazgeçemez, çoğunlukla nesnemiz olarak, tikel insanların, sadece deneyim yoluyla bilinebilen, doğasını ele almamız gerekir, onda neyin evrensel ahlak ilkelerinden çıkarılabildiğini göstermek için.⁸⁷

Dolayısıyla, erdem ve ödevlerinin, a priori biçimsel bir ilkenin pratik yaşamda karşılığını, yani uygulanabilirliğini göstermenin en açık yollarından biri olduğu görülmektedir. Ancak tüm bunların dayandığı temel ahlaklılık ilkesi, ahlak yasasıdır. Böylece

Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi ile ahlak metafiziğinin kendisi arasındaki ayrım tam da, ilkinin sadece ahlakın temel ilkesinin türetilmesi için gereken a priori zemini hazırlamayı amaçlaması, ikincisininse bu genel ilkedeki insanların somut ödevlerini türetebilmek için, insan doğasına ilişkin belirli temel, ancak empirik – gerçi aynı zamanda, inkar edilemez – olgular sunmasıdır.⁸⁸

Bu aynı zamanda, bir sistem filozofu olan Kant’ın sisteminin bütünlüğünü ve sistemini oluşturmada benimsediği metodu göstermektedir. Nitekim Kant, sistematikliğin koşullarından biri olarak, “daha üst dereceden bir cinsler çokluğu içinde aynı türden olma” koşulundan, yani daha somut olan ilkelerin daha soyut olanlardan türetilmesi ve sonunda hepsinin en temel ilkedeki, ideal olarak da tek bir temel ilkedeki türetilmesinden söz etmektedir.⁸⁹

Mary J. Gregor’a göre, “Uygulamalı ahlak felsefesinin konusu olan yasaların, insan doğasının duyuşal deneyiminden elde edilen bilgiyi içermesini beklemeliyiz. Ve gerçekten de Kant ahlak felsefesinin, insan iradesi için, doğadan etkilendiği ölçüde, ‘her şeyde izlenmesi gereken yasalara göre, ancak bunun sıklıkla gerçekleşmediği koşulları da kabul ederek’ belirleyen empirik bir kısma atıfta bulunur.”⁹⁰ Kant’ta ahlak yasası, bilindiği üzere, herhangi bir duyuşal bilgi içermeden, ahlaklılığın formülünü veren biçimsel bir yasadır. Fakat formüle edilirken yasanın kendisinde duyuşal bilgi yer almazken, böyle bir yasanın oluşturulabilmesi, deneyimi (duyuşal bilgiyi) gerektirir çünkü insanın duyuşal belirlenimi olmasa elbette böyle bir yasanın gerekliliği de söz konusu olmazdı. Dolayısıyla ahlak yasası biçimsel bir yasa olarak kalmakla birlikte gerek ödevler üzerinden örneklerle gerek ahlak kavramlarının tanımlarıyla genel olarak Kant etiğinin içeriklendirilmesi ve ahlak yasasının da açılımı yapılabilir. Nitekim erdem tanımları ve buradan türettiği erdem ödevleri de bunu göstermektedir. Özellikle erdem ödevleri üzerinden (örnekler aracılığıyla) erdemli olmanın yolu belirginleştirilmektedir.

Kant etiğinde “ahlak yasası”nın belirleyicisi olan “saf pratik akıl” aynı zamanda erdem kavramının da belirleyicisi olduğundan erdem deneyden çıkarılamaz; ahlaklılığın tek kaynağı a priori olduğundan, erdem de a priori temele dayandığından, ancak insan hem fenomenal hem de numenal yana sahip olduğundan, eksiksiz (tam) ve kesintisiz bir şekilde erdemli olamaz. İnsan gerçekliği denilen şey, tam da budur. Erdem de bu gerçekliğe bağlıdır. Böylece “İnsanlığımızı yetkinleştirmenin (mükemmelleştirmenin) temel bir özelliği olarak erdem için sürekli çaba sarf etmek kişinin kendisine karşı bir ödevidir.”⁹¹

Sonuç olarak, Kant etiğini erdem etiğine ya da erdem etiği olmadığına uydurma çabası içinde bulunmadan, yani onu şematik olarak ele almadan, düşünürün erdem, erdem ödevleri ve “en yüksek iyi” kavramları ele alınmaktadır. Öyle ki, Kant etiğinde erdem nasıl konumlandırıldığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Kant’ın erdem anlayışı, yani erdem öğretisi, saf ahlak felsefesinin aşırı soyut, insan gerçekliğinden kopuk ve ahlak yasasının içeriksiz olduğuna yönelik eleştirilere de cevap niteliği taşımaktadır. Nitekim erdem öğretisiyle, metnin birçok yerinde vurgulandığı gibi, etiğine (saf felsefeye göre) içerik kazandırmaktadır; bu da pratik felsefesini, uygulanabilirlik açısından, daha anlaşılır kılar. Ve tüm bunlar gösteriyor ki, Kant’ın, klasik bir erdem etikçisi olmasa da etiğin erdem öğretisi olduğunu söylemesi⁹², onun etiğinde erdem öneminin açıkça göstermektedir.

⁸⁶ Robert B. Louden, *Kant’s Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings*, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 11.

⁸⁷ Kant, *Metaphysics of Morals*, 44.

⁸⁸ P. Guyer, “Kant’ın Ödevler Sistemi”, *Sonsuzluğun Sınırlarında: Immanuel Kant, Cogito*, Sayı: 41-42, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 282.

⁸⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, 598.

⁹⁰ M. J. Gregor, *Laws of Freedom: A Study of Kant’s Method of Applying the Categorical Imperative in the Metaphysik der Sitten*, (New York: Barnes&Noble, 1963), 7.

⁹¹ T. Hill, “Imperfect Duties to Oneself”, Kant’s Tugendlehre, A. Trampota, O. Sensen, J. Timmermann (ed.), (Berlin: De Gruyter, 2013), 305.

⁹² Kant, *The Metaphysics of Morals*, 181.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazarın ORCID ID'si / ORCID ID of the author

Rahime Çetin 0000-0001-7462-2097

KAYNAKLAR / REFERENCES

- Auxter, Thomas. "The Unimportance of Kant's Highest Good". *Journal of the History of Philosophy*. 17/ 2, (pp. 121-134), Maryland: Johns Hopkins University Press, 1979.
- Baxley, Anne Margaret. *Kant's Theory of Virtue: The Value of Autocracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Beck, Lewis White. *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*. USA: The University of Chicago Press, 1963.
- Cassirer, Ernst. *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*. çev. Doğan Özlem. İstanbul: İnkilâp Yayınevi, 2007.
- Engstrom, Stephen. *Aristotle, Kant, And The Stoics: Rethinking Happiness And Duty*. In S. Engstrom & Jennifer Whiting (Ed). *Happiness And The Highest Good in Aristotle And Kant*. (pp. 102-138). Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Gregor, Mary J., *Laws of Freedom: A Study of Kant's Method of Applying the Categorical Imperative in the Metaphysik der Sitten*. New York: Barnes&Noble, 1963.
- Guyer, Paul. *Kant*. çev. Deniz Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Guyer, Paul. "Kant'ın Ödevler Sistemi". *Cogito (Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant)*. (pp.277-338), Sayı: 41-42, Yapı İstanbul: Kredi Yayınları, 2005.
- Hill, Thomas. *Imperfect Duties to Oneself*. Kant's Tugendlehre. A. Trampota, O. Sensen, J. Timmermann (ed.). Berlin: De Gruyter, 2013.
- Höffe, O., *Kant's Principle of Justice as Categorical Imperative of Law*. Kant's Practical Philosophy Reconsidered. Yirmiyahu Yovel (ed.), (pp.149-168), Springer Science, 1989.
- Johnson, A., *Kant and Virtue Ethics*, Immanuel Kant, (pp. 359-369). Muğla Üni. Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, Muğla: Vadi Yayınları, 2006.
- Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. Ioanna Kuçuradi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982.
- Kant, Immanuel. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*. çev. Robert B. Loudon. U.K.: Cambridge University Press, 2006.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. çev. P. Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Kant, Immanuel. *Ethica. Etik Üzerine Dersler*. çev. O. Özgül. İstanbul: Pencere Yayınları, 2007.
- Kant, Immanuel. *Fundamental Principles of the Metaphysics of Morals*. çev. T. K. Abbott. Australia: The University of Adelaide Press, 1785.
- Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. çev. Ioanna Kuçuradi. Ankara: TFK Yayınları, 2002.
- Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*. çev. Ioanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009.
- Kant, Immanuel. *Religion Within the Bounds of Bare Reason*. çev. W. S. Pluhar. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc, 2009.
- Kant, Immanuel. "The Contest of the Faculties". *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. çev. David L. Colclasure. Yale University Press, London, 2006.
- Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*. çev. M. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Kant, Immanuel. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2011.
- Louden, R. B., *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Sherman, N., *Making a Necessity of Virtue*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Silber, J., *Kant's Ethics, The Good, Freedom and The Will*. Germany: The Deutsche Nationalbibliothek, 2012.
- Wood, Allen. "Humanity as an End in Itself". *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals*, P. Guyer (ed.), Lanham: Rowman&Littlefield, (pp.165-187), 1998.
- Wood, Allen. *Kant's Ethical Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Yovel, Y., *Kant and The Philosophy of History*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980.

Atf Biçimi / How cite this article

Cetin, Rahime. “Yol Ayrımı mı, Yol Arkadaşlığı mı?: Kant Etiğinde Erdem Kavramı” *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy*, 59 (2023): 111-126. <https://doi.org/10.26650/arcp.1293438>